

Петар М. Матић¹
Миша С. Стојадиновић²
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

316.334.3
Оригинални научни рад
Примљен 21/02/2022
Измењен 03/03/2022
Прихваћен 03/03/2022
doi: [10.5937/socpreg56-36569](https://doi.org/10.5937/socpreg56-36569)

АЛИЈЕНАЦИЈА КАО ИЗВОР ПОЛИТИЧКЕ ДЕКОМПОЗИЦИЈЕ ДРУШТВА³

Сажетак: Савремено друштво са собом доноси многобројне изазове. Процеси глобализације, модернизације, транзиције, социјални конфликти и вртоглави развој технологије, довели су до тога да се свет свакодневно мења стрмоглавом брзином. У таквим условима појединац се често налази отуђен од друштва. Овај рад има за циљ да анализира комплексност феномена алијенације у политичкој теорији, као значајног индикатора урушавања демократских институција. Поред детаљне анализе друштвених теорија значајних за разумевање политичке алијенације, рад истовремено приказује искуства и перспективе важне за разумевање политичке алијенације у Републици Србији.

Кључне речи: алијенација, политичке институција, савремено друштво, демократија, Република Србија.

АЛИЈЕНАЦИЈА У ДРУШТВЕНОЈ И ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

Термин алијенација има дугу предисторију која се може наћи у делима многобројних теоретичара. У Хегеловој и Марксовој мисли појам политичке алијенације се тумачи широко и обухвата све облике раскидања друштвених веза. Према Клоду Фишеру алијенација представља „стање у коме актер не успева да перципира позитивну повезаност између себе и друштвене везе са другим објектом“ (Fischer, 1974, str. 12). У двадесетом веку феномен политичке алијенације добија нешто другачију конотацију. Тако, теоретичари попут Ериха Фрома, Херберта Маркузеа и Алена Турена алијенацију тумаче као стање или процес који подразумева недостатак материјалних ресурса који за собом повлачи нижи социоекономски статус, инфериорност

---

¹ petar.matic@ips.ac.rs

² misa.stojadinovic@ips.ac.rs

³ Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у односима моћи и недостатак аутономије у радним односима, који последично воде деградацији услова живота (Gabriel, 2011, str. 57). Код функционалиста, веза аномије и ентропије је још непосреднија и лако уочљива. Тако је друштвена аномија означена као „контрадикторност, неусклађеност функционирања неког система односно поља равнотеже сила, услед чега се нарушава регулативна способност самог система и могућност контроле у оквиру њега самог“ (Zindović & Stanković, 2012, str. 20). Посматрано из шире визуре, појам алијенације се тумачи кроз призму бројних друштвених наука и дисциплина као што су филозофија, психологија, социологија и политичке науке. У контексту политичких наука појам алијенације тумачи се уже и подразумева девијантно политичко понашање и отуђење од политике узроковано негативним или критичким ставовима према политици, односно удаљавању политичке елите од грађана. Први трендови удаљавања грађана од политике у етаблираним демократијама, уочени су још седамдесетих година прошлог века. Тада је за потребе Трилатералне комисије сачињен извештај под веома звучним насловом „Криза демократије“ (*The Crisis of Democracy*). У самом извештају указује се на бројне тешкоће са којима се суочавају демократски режими, пре свега у погледу опадања подршке политичким институцијама и удаљавању грађана од политике и самог процеса одлучивања (Crozier, Huntington & Watanuki, 1975).

Према бројним ауторима, феномен политичке алијенације налази се у самом средишту дискурса и анализе „Критичке теорије“ чији су главни представници Теодор Адорно, Херберт Маркузе и Макс Хоркхајмер. За њих, постојање алијенације која је последица модерности чини есенцију људског постојања (Honneth, 2014, str. 2). Иако се појам политичке алијенације употребљава још у Марксовој и Хегеловој мисли, неки аутори верују да је ова појава релативно нова и да настаје тридесетих година XX века. Они политичку алијенацију повезују са политичким дешавањима тога времена која су водила деперсонализацији и трансформацији човека у објекат (Parrenheim, 1959, str. 45). Оваквим патолошким друштвеним појавама нарочито су допринеле појаве као што су ширење бирократског апарата, пренаглашавање административне државе, хијерархизација и специјализација постепено водећи ка атомизацији и јачању индивидуалности насупрот колективитетима унутар масовног друштва.

Међу бројним теоретичарима који разматрају феномен алијенације постоји дихотомна подела. У прву групу се сврставају они који алијенацију виде као појаву која је типична за масовна, урбанизована и развијена индустријска друштва, док се, насупрот њима, налазе они који алијенацију виде као универзални феномен који егзистира унутар свих друштава (Twining, 1980, str. 417). Становиште аутора је да је друга група у праву, јер је алијенација присутна и посебно изражена у транзиционим и посттранзиционим политичким системима, а нарочито у онима који су као парадигму преузели неолиберални образац друштвеног и политичког организовања који редукује потенцијал за колективно деловање.

Као сродни и најчешће употребљавани феномен алијенацији уводи се феномен аномије. Сам термин аномија јавља се још код Емила Диркема.

„Диркем је дефинисао аномију као мањкавост контроле страсти и жеља, болни немир и напетост појединаца у друштву и њом објашњавао стопу самоубиства, док

је за образложење порекла душевних болести био више склон биологистичком и психолошком објашњењу“ (Oralić, 2006, str. 191).

Аномија се том приликом манифестује и као одсутност солидарности међу припадницима неког друштва, уз истовремено одсуство постојаности међусобних односа. Неки аутори су чак и емпиријски покушали да мере аномију. Тако је Сроле увео низ индикатора помоћу којих је покушао да квантитативно мери степен аномије у друштву (Srole, 1956, str. 709–716). Тако, у индикаторе Сроле убраја: степен поверења у јавне функционере, односно у којој је мери могуће веровати њиховом деловању; усмереност на садашњост, а не будућност и препуштање судбини; да људи постају временом све гори и гори; да није потребно рађати децу, зато што будућност не делује светло; као и да је у данашње време све теже и теже наћи особу на коју човек може да се ослони.

Током протекле три декаде дошло је до значајног удаљавања грађана од политике и политичких процеса. Крај XX и почетак XXI века обележиле су драматичне промене на глобалном плану. Процеси демократизације, демократске трансформације и консолидације демократије, захватили су до тада тоталитарне комунистичке поретке Централне и Источне Европе, да би потом узели маха и у другим деловима света. Процес глобализације отворио је нове хоризонте у ширењу и промоцији демократских вредности и идеала. Ипак, у многобројним случајевима потврдило се да демократизација није једносмеран процес. Многе државе су се у одређеном периоду дедемократизовале и вратиле различитим облицима ауторитаризма. Зато су у игру уведени нови обрасци за јачање постојећих демократских институција. У многим развијеним демократијама приметан је тренд ерозије јавног поверења у политичке институције. Тај тренд посебно је изражен у изборним процесима, као и у све већој скепси грађана према изабраним функционерима. Упоредо са оваквим тенденцијама, до изражаја долазе увећани захтеви за ширим ангажманом грађана у политичким процесима. Последично долази до пораста броја иницијатива и референдума, као и покушаја да се етаблирају форме делиберативне и консултативне демократије. Њих прате процеси дееволуције и децентрализације, а локални ниво одлучивања види се као основа за ширу грађанску партиципацију у јавним пословима. Савремене демократије су суочене са кризом која се манифестује удаљавањем грађана од политике: грађани не разумеју политичке процесе, нити могу узети активно учешће у њима. Ово је ефекат деградираних политичке социјализације, пошто се грађани умањено информишу о политици и политичким процесима. Последице су нарушавање политичке утакмице и криза легитимитета демократског политичког система. То угрожава суштину демократије, схваћене као борбе између различитих и супротстављених идеја и идеологија. Партије у Србији су постале безличне и безидеолошке у својим настојањима да привуку што већи број бирача, неретко се ослањајући на популизам и трудећи се да симбиотички и идеолошком хибридизацијом захвате што шири опсег бирачког тела (*catch-all parties*).

СТВАРАЊЕ НОВИХ ОБЛИКА АЛИЈЕНАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Савремено друштво комбинацијом капитализма и дигитализације ствара нове облике алијенације. Хасан истиче да се том приликом дигитална култура манифестује као комодификација, инструментализација и временско-просторна компресија. „Комодификација функционише динамички унутар неолибералног тржишног система и даје јој најширу слободу да створи основу за културу која је скоро у потпуности комерцијална“ (Hassan, 2020, str. 163). Класичан марксистички облик отуђења је са развојем савременог друштва доживео одређене трансформације. Унутар развијених капиталистичких друштава дошло је до одређених промена које су се значајно одразиле и на облик манифестовања алијенације:

„(1) у апсолутном износу, отуђење од рада значајно је смањено међу радницима у фабрици; (2) у релативном смислу, значајно се повећало међу услужним радницима и информацијских стручњака; подразумева се да су (3) горе поменуте неједнакости у отуђењу од рада између слојева занимања 70-их година XX века сада потпуно преокренуте; односно услужни радници и радници знања сада су више отуђени од свог рада него радници у фабрици“ (Archibald, 2009, str. 152).

Овакав заокрет донео је истовремено и заокрет у начину односа који радници имају према слободном времену. У савременим постиндустријским друштвима слободно време је постало најзначајнији део живота, при чему се појединац у њему нашао изложен алијенацији. Појединци имају велика очекивања када се ради о слободном времену, које постаје комерцијализовано и у коме су они сведени на потрошача, док сам рад пада у други план. Тиме долази до отуђења слободног времена од појединца, које доводи до урушавања читавог друштвеног система вредности.

Колин Тајлер истиче да се савремена плуралистичка друштва базирају на истовременом прихватању три конфликти тврдње.

„Прво, друштвени системи су ауторитативни у оној мери у којој поштују сваког појединца као агента који живи у несмањиво дебелим оквирима значења и вредности и који се, економски, грађански и политички, поштује као слободан и равноправан грађанин. Друго, ниједна урођена морално или јавно истакнута хијерархија не би требало да постоји између поткатегија људских бића (засноване, рецимо, на полу, економији или генетици)... Треће, квалитете који дају вредност животу појединца према сопственој процени појединца нису једноставно ‘ту’ од рођења у потпуности формиран, већ им се мора дати суштина као одређене идеје и праксе кроз појединачна искуства појединца“ (Tyler, 2011, str. 163).

Социјална алијенација, како Бертел Олман указује, као дескриптивни концепт може побољшати наше разумевање односа који дијалектички конституишу друштво. Као што Олман примећује,

„концепт отуђења ефективно омогућава да се баци светло на то како људи стичу своју концепцију стварности из онога што доживљавају [...], и [како] њихова концепција стварности помаже у одређивању онога што они доживљавају

(метаморфоза вредности се дешава само кроз реификацију облика вредности)“ (Choquet, 2021, str. 111).

Та психолошко-перцептивна димензија човека означава његову способност да самостално креира идеје и сопствени доживљај света и друштва у коме егзистира.

Отуђеност од државних институција значи уједно и недостатак осећаја политичког деловања који повезујемо са слободним и једнаким грађанством. Када су оне изоформички усаглашене и прсликане из спољних примера, а непримерене традиционалном и друштвеном контексту, онда су оне катализатор друштвених девијација које воде алијенацији. То је најбоље описано ставом да

„ако су нам државне институције туђе, онда ћемо их доживљавати као силе угњетавања, а не као гаранте наших права или као канале колективног самоизражавања. Приказ непристрасне правде који је осетљив на разлике захтева да политички устав гарантује свим грађанима да се према њима поступа са једнаким достојанством у оквиру њиховог сопственог контекста који формира идентитет“ (O’Neill, 2003, str. 371).

Алијенацији неизбежно претходи политичка неефикасност у ситуацијама када се одлуке доносе или закаснело или неадекватно друштвеним потребама. Тако, „политичка неефикасност може довести до политичког отуђења које укључује не само апатију или равнодушност као одговор на свест о немоћи, већ и распрострањено незадовољство због немоћи и неповерење према онима који имају власт“ (Thompson & Horton, 1960, str. 190). С обзиром на прилику за изражавање, оно се може манифестовати као организовано гласање против оних који су на власти, или, што је још чешће, као бојкотовање избора и изборних процеса, слабљење друштвених интеракција и девастација потенцијала за колективне акције. Овакав одговор, уз слабљење веза међу грађанима и општу индивидуализацију, резултује у ономе што неки аутори концептуализују као „друштвену замку“ (Rothstein, 2005, Matic & Vučićević, 2013) или „трагедију заједница“ (Hardin, 1968). Уколико посматрамо Србију као референти оквир, може се уочити удаљавање од политике, незаинтересованост за учешће у политичким процесима уз најшире слабљење „политичке подршке“ (Matic & Stojanović, 2011). У том контексту, политичка подршка се не тумачи као подршка одређеним опцијама у смислу политичког организовања и партијског деловања, већ као концепт који подразумева подршку типу режима, институцијама и целокупној политичкој заједници (Easton, 1975). Уколико посматрамо налазе из [Табеле 1](#), уочљиво је да у Србији постоји генерално изражена поларизација када су у питању кључне друштвене и политичке институције. Посматрано лонгитудинално, уочава се благи тренд пораста поверења у политичке институције, али је поларизација и даље на високом нивоу. Ставови грађана су традиционално најполаризованији када је у питању поверење у политичке институције, док је за шире државне институције попут војске и полиције поларизација нешто мања. Нешто боље се котира војска, док је поверење у полицију мање него у претходном случају (видети [Табелу 1](#)).

Немогућност грађана да узму сопствену судбину у своје руке као одраз зависности од политичких елита је најбоље описано речима да је

„политичко отуђење својеврсни социолошки концепт. Иако се вероватно односи на ‘квазипараноју’ мизантропије, она није варијабла личности у уобичајеном смислу. Нити је то директан израз културних вредности или интереса *per se*, иако очигледно подразумева прихватање културног рецепта да сваки човек има право гласа у грађанским односима. Уместо тога, политичко отуђење је најтачније схваћено као емергентни одговор на друштвену структуру у акцији, реакција на уочену релативну неспособност грађана да утиче или контролише своју друштвену судбину“ (Thompson & Horton, 1960, str. 191).

Немогућност контроле представника и удаљавање политичких елита од преференци и интереса оних које би требало да заступају, у енормној мери подрило је легитимитет и довело до отуђења грађана, који настоје да своје деловање изместе ка новим формама политичких акција чији је крајњи циљ увећавање одговорности политичких агената.

ПОЛИТИЧКА АЛИЈЕНАЦИЈА – ИСКУСТВА СРБИЈЕ И ПОСЛЕДИЦЕ ОТУЂЕЊА

Марвин Олсен је, бавећи се отуђењем од политичког система, указао на то да се могу разликовати две категорије алијенације. Прва је политичка неспособност, а друга је политичко незадовољство. У првом случају грађанин има осећај неспособности да ефикасно учествује у друштвеној интеракцији. Што се њега тиче, читав систем је против њега доводећи га до потпуног очајања. Главне карактеристике оваквог стања су:

„осећај непостојања вођства – [...] особа жели одређене циљеве, али не зна и не може да открије средства којима се они могу легитимно постићи; немоћ – [...] особа зна и покушава да уради радње које су прикладне за постизање његових циљева, али се у пракси показују неефикасним; бесмисленост – [...] иако је особа свесна радњи неопходних за постизање својих циљева и способна је да те радње изврши, не види логичне везе између средстава и циљева својих активности“ (Olsen, 1969, 291).

Када се ради о политичком незадовољству, алијенација је добровољно изабрана од стране грађана као реакција на стање у систему који му не пружа неопходне околности да се оствари као индивидуа. Главни ставови везани за овакво стање су: осећај различитости; незадовољство; разочарење (Olsen, 1969, str. 292). Када говоримо о политичкој неспособности и некомпетентности грађана, може се приметити да у времену технолошко-информацијске револуције и увећане дигиталне писмености широм света, политичке информације постају доступне великој већини грађана. Од ове опште слике не одступа ни Србија, с обзиром на то да су се јавили нови начини политичког комуницирања. У начине дискурзивног представљања политичких идеја које заузимају све више простора у класичној али и дигиталној комуникацији улазе и нове матрице, попут друштвених мрежа. Негативни садржаји и стереотипи којима се међусобно супротстављају политички противници у Србији делују дестимулишуће на грађане да се активније ангажују у политичком простору. Овако антагонизовани

ставови за директну последицу, упркос повећаној информисаности и когнитивном капацитету грађана, имају додатно удаљавање грађана од политике.

Све побројано је приметно и у типологији Аде Финифтер која разликује четири основна начина на који се алијенација може изразити ка политици: први је политичка немоћ која осликава грађанина који не може да утиче на друштво унутар кога живи; други је политичка беспомоћност унутар које грађанин читав систем политичких институција види хаотичним, без икакве могућности да утиче на њих; трећи је политичка безморалност, виђена у Диркемовом духу употребе аномије, која доводи грађанина у ситуацију да услед непостојања основних друштвених норми живи у једном хаотичном стању; четврти је политичка изолација унутар које је учешће јавности у креирању јавних политика радикално умањено (Finifter, 1970). Четврти модел је у узрочно-последичној вези са свим видовима политичке партиципације, било изборне или директне, пошто се као алтернатива и допуна представничком систему у многим системима током протекле две декаде институционализују и оснажују установе референдума, народне иницијативе и опозива, чиме се тежиште ставља на јачање легитимитета (Матић, 2015). И овде се може извући закључак да су савремене информацијско-комуникацијске технологије одиграле важну улогу и у Србији, пошто сведочимо порасту *online* иницијатива које би, у идеалном случају, требало да унапреде и усагласе преференце грађана са постојећим законодавним оквиром.

Један у низу индикатора који су у корелацији са социјалним капиталом, а који истовремено може послужити и као компонента политичке алијенације, јесте степен интерперсоналног поверења. Овај индикатор је послужио политикологу Роберту Патнаму да идејно концептуализује сам теоријски оквир везан за социјални капитал и његове последице на економски и политички развој (Putnam, 2001). На основу [Графикана 1](#), ове деградирајуће тенденције раста интерперсоналног неповерења уочљиве су и на примеру Србије. Чак 71% грађана верује да се мора бити веома опрезан са људима, док је око 27% становишта да им се у већини случајева може веровати. Ови подаци недвосмислено говоре и о степену неповерења у поредак који продукује хаотичне и девијантне појаве у друштву, које недвосмислено воде свим облицима алијенације. Из упоредне перспективе, приметно је да у оним државама у којима егзистира виши ниво социјалног капитала и интерперсоналног поверења, постоји и већи ниво задовољства државом и друштвом, што последично редукује и алијенацију.

Прихватање доминантних политичких модела и образаца у циљу усаглашавања нормативно-институционалног оквира у контексту европских интеграција, без критичког преиспитивања социјално-културног миљеа у који би наведене норме требало уградити, узроковало је отуђеност грађана од постојећег поретка у Србији. Тачно је да је у Републици Србији успостављено начело владавине права које обухвата све друштвене сфере. Пракса, међутим, показује супротно: „уместо да се гарантују политичке слободе на нивоу развоја савременог друштва, а које значе и демонополизацију политичких партија као фактора политичке моћи, у Србији је успостављена партијска држава“ (Šuvaković, 2013, str. 64). Реформе и њихова динамика, која иде руку под руку са драматичним и радикалним глобализујућим силама, не прате измене у друштвеној структури и социјално-културној димензији друштва. Културне промене захтевају и успоренију трансформацију, а континуирано убрзана трансформација

и захвати у институционалној сфери неретко бивају одбачени од друштва као неприкладни постојећој друштвеној стратификацији и структури. Слабљење средње класе, растући јаз у економској сфери, који одсликава парадигматични неолиберални приступ који се намеће али и натура као „лек“ за све слабости претходног система, додатно усложњавају релације између грађана и институција, појачавајући осећај изолованости и изопштености који воде алијенацији. Пример демократичности и отворености друштва, поверење у систем које у крајњем исходу тангира ка вишим формама политичке организованости и деалијенације друштва нису САД, као највиђенији промотер демократских идеала, већ су то првенствено скандинавске земље са снажном средњом класом и наглашеним политикама благостања. Стварајући такав миље, оне су обезбедиле да се њихови грађани осећају прихваћеним од стране државе и да буду инкорпорирани у друштво са свешћу да постоји наглашена солидарност и потенцијал за колективно деловање (пример је, рецимо, Данска, која се већ дужи низ година котира на првом месту по општем задовољству грађана квалитетом живота). Тако бити политички отуђен значи осећати релативно трајни осећај отуђености од постојећих политичких институција, вредности и лидера.

„На крајњем крају континуума, политички отуђени се осећају аутсајдерима, заробљеним у страном политичком поретку; они би поздравили фундаменталне промене у постојећем режиму. Насупрот томе, политички верни се осећају интегралним делом политичког система; они јој припадају и психолошки као и правно. Верни грађани позитивно оцењују режим, виде га као морално вредног и верују да има легитимно право на њихову лојалност“ (Citrin, McClosky, Shanks & Sniderman, 1975, str. 3).

Индивидуализација и општа атомизација друштва воде и бројним отпорима постојећим нормама и стилу којим појединци исказују своје незадовољство не само према онима који управљају већ и према целокупном државном устројству. Неолиберални концепт, од кога су приметна одступања и у оним државама и међу оним појединцима који су његови најпризнатији заговорници, јесте покушај политичке ресоцијализације и повратка отуђених грађана у само средиште политике. Пример наведеног у политичком животу САД је појава Бернија Сандерса, која је по својим последицама можда и битнија од популистичког деловања и председниковања Доналда Трампа. У систему који традиционално одбацује и има отпор према левичарским идејама и идеологијама, појава овакве личности говори о тенденцији ка повратку „политика благостања“ које су красиле Америку шездесетих година прошлога века. У академској сфери, еклатантан пример је Френсис Фукујама, један од највећих промотера и заговорника неолибералног концепта, креатор идеје о „крају историје“, који је и сам одступио од сопственог виђења света и друштвених односа након Хладног рата. Он се у својим радовима и излагањима вратио идејама које немају много везе са либералним схватањима државе и политике. Тако он говори о неопходности изградње јаке и стабилне државе као предуслову без кога нема стабилног и адекватног развоја (Фукујама, 2005) и враћа се левичарским концепцијама критиком раста глобалних неједнакости која је, према њему, покретач свих болести савременог друштва (серија предавања коју је одржао приликом гостовања у Београду 2018. године).

С обзиром на то да је неједнакост у материјалном положају један од стубова неолибералне доктрине (у правима би требало да постоји једнакост) и да присуствујемо све израженијој дискрепанци и јазу у економској сфери и друштвеној хијерархији, поставља се питање: да ли, заправо, постоји једнакост шанси за све? Тако системи постају неинклузивни за све или барем неједнако инклузивни. Овакве девијације које су присутне и у Србији, донекле прихваћеним, а донекле и наметнутим обрасцем неолибералног обрасца деловања, неизбежно воде даљем отуђивању. То се испољава на бројне начине, при чему политички отуђени појединци своју отуђеност изражавају на различите начине, од којих су неки понашања, а други ставови.

„Цинизам је пример отуђења израженог кроз став, а не кроз понашање. Генерално, начини изражавања укључују учешће или повлачење. Партиципативни начин је активност која има за циљ трансформацију објекта који узрокује отуђење. Протест или демонстрација у циљу промене отуђене владе би били примери. Повлачење је, с друге стране, резултат одлуке да се не укључује у активности везане за објекат отуђења, на пример, не гласање као симболично повлачење подршке“ (Nachmias, 1974, str. 479).

Контаминираност политичког простора, негативна кампања и антирекламирање међу политичким такмацима умногоме опредељују грађане да не узму учешће у изборним процесима. Одбацивањем оваквих, класичних принципа демократије, кроз модалитете изборног исказивања воље, грађани у Србији постају све више наклоњени политици протеста и различитим облицима грађанске непослушности, чиме се не негирају само изграђени односи са политичком елитом већ се исказује и неповерење у постојећи систем и поредак. Ту постоје два алтернативна одговора који могу пружити јаснију слику ове опадајуће тенденције излазности. Први модел је теорија рационалног избора, где грађани одустају од избора услед вере да њихов глас не може битно променити постојећу политичку равнотежу (Тодосијевић, 2020). Други модел карактерише непостојање алтернатива, односно уверење да давање гласа одређеним партијама и личностима неће променити или ће чак погоршати постојеће стање.

Када се узму у обзир сви наведени фактори, може се закључити да је алијенација у Србији довела до стварања једног поларизованог друштва. Овакво стање проузроковано је, с једне стране, неолибералним обрасцем који је продубио социјалне разлике и разорио средњу класу као носиоца друштвене структуре. У политичком деловању, с друге стране, антагонизми и такмичење међу бројним актерима довели су до масовног незадовољства политиком у најопштијем смислу. Резултат овога је низак ниво политичке културе и еманципације како код грађана тако и код практичара политике. Овакве аномалије и деформитети такође су резултат неиспуњених очекивања која је требало да се остваре након најшире друштвене трансформације и преласка у данас доминантне форме државног и друштвеног организовања.

ЗАКЉУЧАК

Сви исказани аргументи и ставови у претходном делу рада показују да политичка алијенација није доминантна само у друштвима која имају ниже стопе економског и друштвеног развоја. Она је можда чак и израженија у развијеним демократијама него у транзиционим и посттранзиционим системима. Бројна емпиријска истраживања недвосмислено показују да живимо у времену када се грађани удаљавају не само од политичких процеса већ и једни од других. Последице оваквог стања огледају се првенствено у умањеном потенцијалу за колективно деловање, чиме би се значајно редуковала могућност елита да доносе одлуке које нису усклађене са очекивањима грађана. Овакав дефицит социјалног капитала узрокован је дубоким друштвеним раслојавањем. Фрагментација друштвене структуре, настала разарањем средње класе као носиоца и стуба свих друштвених промена у Србији, директна је последица прихваћеног и наметнутог модела неолибералног капитализма као доминантног модела економског и политичког организовања. У политичком животу у Србији и у јавном и медијском дискурсу доминирају антагонизујући наративи засновани на негативној кампањи и антирекламирању у политичким процесима. Овакви радикални ставови, који поларизују политичку утакмицу и присутни су континуирано и ван изборних кампања, додатно продубљују политичку алијенацију. Наведено стање проузроковано је како унутрашњим, тако и спољним факторима. На унутрашњем плану већ је било речи о индикаторима попут ослабљеног потенцијала за колективне акције, проблема интерперсоналног поверења и социјалног капитала и тренда поларизовања друштва када се ради о поверењу у политичке институције. Спољни фактори, пре свега глобализација, додатно су продубили јаз између елите и грађана. Такође, прихватање модела и образаца типичних за развијене демократије условило је „имплементациони јаз“, који је довео до неусаглашености политика са реалним преференцама грађана. Трагање за иновативним моделима и институцијама који би грађане вратили у само средиште политичког одлучивања, предмет су бројних истраживања и увелико се развијају широм света. Циљ тих реформских захвата и „демократског заокрета“ ка грађанима је повратак легитимитета, који би у крајњем исходу требало да допринесе и ублажавању последица политичке алијенације. У том контексту Србија би, као релативно „млада“ демократија, тежиште својих реформи морала да базира управо на разноврсним видовима партиципације како би приближила грађане политичком систему. Институције морају постати инклузивне и респонзивне како би се умањили расцепи и поларизација међу грађанима када је реч о односу према њима. У том контексту овакав облик демократских иновација у нашем политичком систему последично би водио ублажавању ефеката политичке алијенације.

Petar M. Matić¹
Miša S. Stojadinović²
Institute for Political Studies
Belgrade (Serbia)

ALIENATION AS A SOURCE OF POLITICAL DECOMPOSITION OF SOCIETY³

(Translation In Extenso)

Abstract: There are plenty of challenges brought by modern society. Globalisation, modernisation, transition processes, social conflicts and off-the-charts development of technology have resulted in the world changing at overwhelming rates on a daily basis. In such circumstances, the individual finds himself/herself alienated from society. The aim of this paper is to analyse the complexities of the phenomenon of alienation in political theory, as a significant indicator of the collapse of democratic institutions. Following a detailed analysis of theories that are relevant for understanding political alienation, the paper at the same time presents experiences and perspectives of relevance for comprehending political alienation in the Republic of Serbia.

Keywords: alienation, political institutions, modern society, democracy, Republic of Serbia.

ALIENATION IN SOCIAL AND POLITICAL THEORY

The term alienation has a long background that is found in the works of numerous theoreticians. In Hegel's and Marx's thought, the concept of political alienation is interpreted broadly, and it includes all forms of severing social relations. According to Claude Fischer, alienation is "a condition in which the agent fails to perceive a positive connection between itself and another object" (Fischer, 1974, p. 12). In the 20th century, the phenomenon of political alienation acquired a somewhat different connotation. Thus, theoreticians such as Erich Fromm, Herbert Marcuse and Alain Tourin interpret alienation as a condition or

---

¹ petar.matic@ips.ac.rs

² misa.stojadinovic@ips.ac.rs

³ This paper was written as part of the research activities of the Institute for Political Studies and was funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

process that entails a lack of material resources, which results in a lower socio-economic status, inferiority in terms of power relations and the absence of autonomy in working relationships, consequently leading to a degradation of living conditions (Gabriel, 2011, p. 57). For functionalists, the relationship between anomie and entropy is even more direct and easily discernible. Therefore, social anomie is explained as a “contradiction, discrepancy between the function of a system, i.e. the area of the balance of forces, due to which regulatory capacity of the very system is undermined, as well as control within the system itself” (Zindović & Stanković, 2012, p. 20). When observed from a broader perspective, alienation is interpreted through a prism of multiple humanities and disciplines, such as philosophy, psychology, sociology and political science. In the context of political science, the concept of alienation is interpreted more narrowly and entails devious political behaviour and alienation from politics caused by negative and critical positions on politics, i.e., estranging citizens from the political elite. The first marked trends of citizens estranging from politics in established democracies were identified in the early 1970s. This is when a report pompously entitled *The Crisis of Democracy* was compiled for the needs of the Trilateral Commission. What was noted in the report was indicative of a large number of difficulties with which democratic regimes were faced, mainly in terms of diminishing support for political institution and alienation of citizens from politics and the very decision-making process (Crozier, Huntington & Watanuki, 1975).

According to many authors, the phenomenon of political alienation is at the very core of discourse and analysis contained in the “Critical Theory”, whose leading representatives are Theodor Adorno, Herbert Marcuse and Max Horkheimer. To them, the existence of alienation that is the result of modernity forms the essence of human existence (Honneth, 2014, p. 2). Although the term political alienation was used as early as Marx’s and Hegel’s thought, some authors believe that this phenomenon is relatively new and that it first emerged in the 1930s. They connect political alienation with political circumstances of the time, which led to depersonalisation and transformation of man to an object (Pappenheim, 1959, p. 45). What particularly contributed to such pathological social phenomena is the expansion of the bureaucratic apparatus, excessive role of state administration, hierarchisation and specialisation, thereby gradually leading to atomisation and strengthening of individuality as opposed to collectivity within mass society.

There is a dichotomous division among many theoreticians who have studied the phenomenon of alienation. The first group consists of those who see alienation as a phenomenon typical of mass, urbanised and developed industrial societies, whereas, on the other hand, there is a group that sees alienation as a universal phenomenon existing within every society (Twining, 1980, p. 147). The position of the authors is that the latter group is correct in their views because alienation is present and particularly pronounced among those who adopted the paradigm of the neoliberal pattern of social and political organising that reduces the potential for acting collectively.

What is introduced as an alienation-related and most commonly used phenomenon is the phenomenon of anomie. The term “anomie” itself is first found in Émile Durkheim’s writings.

“Durkheim defined anomie as insufficient control of passions and desires, painful restlessness and tension of the individual in society, which he used to explain suicide rates

whereas for the purpose of explaining mental illnesses he was more inclined towards biologicistic and psychological explanations (Opalić, 2006, p. 191).

In such a situation, anomie also manifests itself as the absence of solidarity between members of society, which is at the same time accompanied by the absence of stability of interpersonal relationships. Some authors have even tried to measure anomie empirically. Thus, Srole introduced multiple indicators with the aid of which he attempted to measure quantitatively the level of anomie in society (Srole, 1956, p. 709-716). Srole included the following in these indicators: level of trust in public officials, i.e. to which extent it is possible to believe their actions; focus on the present rather than the future and resigning to fate; that people are getting worse over time; that it is not necessary to have children because the future does not seem to be bright; and also that nowadays it is increasingly difficult to find a person one can rely on.

During the past three decades, there has been substantial estrangement of citizens from politics and political processes. Late 20th and early 21st centuries were marked by a dramatic change globally. Democratisation processes, democratic transformations, and consolidation of democracies included former totalitarian communist regimes of Central and Easter Europe, and then took hold in other parts of the world as well. The process of globalisation opened new horizons in expanding and promoting democratic values and ideals. Nevertheless, in many cases it has been confirmed that de-democratisation is not a one-way process. Many countries have been de-democratised during certain periods and returned to various forms of authoritarianism. This is the reason why new patterns for strengthening existing democratic institutions have been introduced. In many developed democracies, a trend of diminishing public trust in political institutions is discernible. This trend is especially distinctive in election processes as well as in ever-growing citizens' scepticism regarding elected officials. Concurrently with such tendencies, there are increasingly pronounced requirements for a broader engagement of citizens in political processes. Consequently, there is a growing number of initiatives and referenda, but also attempts at establishing certain forms of deliberative and consultative democracy. These are followed by de-evolution and decentralisation processes, while the local decision-making level is perceived as a foundation for a broader civil participation in public affairs. Modern democracies are faced with a crisis that manifests itself in the estrangement of citizens from politics: citizens do not understand political processes, nor can they take active part in them. This is the effect of degraded political socialisation, whereby citizens do not have a keen interest in politics and political processes. The consequences are a disruption of the political game and crisis of legitimacy of the democratic political system. This threatens the gist of democracy, which is seen as a struggle between different and conflicting ideas and ideologies. The political parties in Serbia have become featureless and lacking ideology in their attempts to attract as many voters as possible, and in doing so not infrequently relying on populism and striving through symbiotic and ideological hybridisation to include the maximum possible range of the electorate (*catch-all parties*).

CREATING NEW FORMS OF ALIENATION IN MODERN SOCIETY

With a combination of capitalism and digitisation, new forms of alienation are being created. Hassan notes that, in this sense, digital culture is embodied as commodification, instrumentalisation and time-space compression. “Commodification works dynamically within a neoliberal market system and gives it the broadest possible liberty to form the basis of culture, which is almost entirely commercial” (Hassan, 2020, p. 163). The typical Marxist form of alienation has suffered certain modifications over time. Some changes have occurred in developed capitalist societies and these changes have had a significant impact on how alienation manifests itself: (1) in the absolute amount, alienation from labour is significantly lower among factory workers; (2) in relative terms, it significantly increased among service workers and IT experts; it is given that (3) the mentioned inequalities in alienation have entirely reversed among strata of professions from the 1970s to date; that is, service workers and knowledge workers are now more alienated from their work than factory workers” (Archibald, 2009, p. 152). At the same time, such a turn has brought a turn in how workers treat their spare time. In modern post-industrial societies, spare time has become the most important part of life, although the individual is during this time exposed to alienation. Individuals have high expectations from spare time, which has become commercialised and in which they have been reduced to consumers, whereas work itself is of lesser importance. This is how alienation of spare time from the individual occurs, which in turn leads to a collapse of all the values of the social system.

Colin Tyler notes that modern pluralistic societies are based on a simultaneous acceptance of three conflicting statements.

“Firstly, social systems are authoritarian to the extent they respect every individual as an agent who lives in equally thick frameworks of meaning and values and which, in economic, civil, and political terms, is respected as a free and equal citizen. Secondly, no innate morally or publicly advocated hierarchy should exist between subcategories of human beings (based, e.g. on gender, economy or genetics)... Thirdly, qualities which give value to life of an individual according to his/her own assessment have not simple been ‘there’ since he/she was born, and they have not been fully shaped but instead they should be given substance as a specific idea or practice through persons’ individual experiences (Tyler, 2011, p. 163).

Social alienation, as Bertell Ollman emphasizes, as a descriptive concept, may improve our understanding of relationships which dialectically constitute society. As Ollman states,

“the concept of alienation effectively allows to shed light on how people acquire their conception of reality from what they experience [...], and [how] their conception of reality helps determine what they experience (the metamorphosis of value only occurs through the reification of the forms of value” (Choquet, 2021, p. 111).

This psychological-perceptive dimension of man denotes his ability to independently create ideas and his own perception of the world and society in which he exists.

Alienation from government institutions at the same time means a lack of sense of political action, which is associated with free and equal citizens. When they are isoformally aligned and mirrored from outside examples, while they are inappropriate in a traditional and social context, then they act as a catalyst for social deviations which lead to alienation. This is best described by a position that

“if our government institutions are alien to us, then we will perceive them as a force of oppression rather than guarantors of our rights or as channels of collective self-expression. A representation of unbiased justice, sensitive to differences, requires that the political constitution needs to warranty that all citizens are treated with equal dignity, within their own context that forms identity” (O’Neill, 2003, p. 371).

Alienation is inevitably preceded by political inefficiency in situations when decisions are made, or it is belated or inadequate for social needs. Thus,

“political inefficiency may lead to political alienation, which includes not only apathy or indifference as a response to one’s awareness of powerlessness but also a widely spread indignation over powerlessness and distrust in those who are in the positions of power” (Thompson & Horton, 1960, p. 190).

Given the opportunity to be expressed, this may be manifested as organised voting against those in power or, which is the case more frequently, boycotting elections and election processes, less intensive social interaction and devastation of the potential for collective action. Such response, along with weakened relationships among citizens and overall individualisation, results in what some authors conceptualise as a “social trap” (Rothstein, 2005, Matić & Vučićević, 2013). If we observe Serbia as a reference framework, we can identify estrangement from politics, disinterest in participation in political processes with the broadest weakening of “political support” (Matić & Stojanović, 2011). In this context, political support is not interpreted as support to certain options, in the sense of political organisations and political party activities, but as a concept which entails support to a type of regime, institutions and overall political community (Easton, 1975). If we see the findings shown in [Table 1](#), we can see that, generally speaking, there is a striking polarisation in Serbia when it comes to key social and political institutions. If observed longitudinally, we can see a slightly upward trend in the category of trust in political institutions, while polarisation still remains at a high level. Typically, citizens’ views are the most polarised when it comes to trust in political institutions, while for broader state institutions, such as the army or the police, this polarisation is somewhat smaller. The army ranks slightly higher while trust in the police is lower than in the former case (see [Table 1](#)).

Citizens’ incapability of taking their fate in their own hands, as a reflection of dependence from political elites, is best described with the words that

“political alienation is a form of sociological concept. Although it probably refers to ‘quasi-paranoia’ of misanthropy, it is not a variable of personality in the most traditional sense. Nor is it a direct expression of cultural values or interests *per se*, although it obviously entails the acceptance of a cultural recipe according to which, in civil relations, every man has the right to vote. Instead, political alienation is the most accurately understood as an

emerging response to social structure in action, a reaction to identified relative incapability of the citizens to influence or control their own social fate” (Thompson & Horton, 1960, p. 191).

Inability to control representatives and political elites estranged from preferences and interests of those they should be representing, undermined legitimacy to an enormous extent and led to the alienation of citizens who strive to shift their actions to new forms of political action, whose ultimate goal is to widen the scope of responsibilities of political agents.

POLITICAL ALIENATION – SERBIAN EXPERIENCE AND CONSEQUENCES OF ALIENATION

When dealing with alienation from the political system, Marvin Olsen noted that one could distinguish two categories of alienation. The first one is political incompetence, while the other one is political discontentment. In the former case, citizens have a sense of incompetence to efficiently participate in social interactions. As far as citizens are concerned, the entire system is against them, which makes them absolutely desperate. The main features of this condition are:

“sense of the absence of leadership – [...] the person wants certain goals but does not know and cannot identify means of legitimately achieving them; powerlessness - [...] the person knows and tries to undertake all appropriate activities which will lead him/her to achieving his/her objectives but in practice they turn out to be inefficient; futility [...] although the person is aware of what actions he/she should undertake for the purpose of achieving his/her goals and has the capability of completing them, he/she fails to see logical connections between the means and objectives of his/her activities” (Olsen, 1969, p. 291).

As regards political discontentment, alienation is voluntarily chosen by the citizen, as a reaction to the condition in a system that does not provide him/her circumstances which are necessary for accomplishing his/her individual potentials. The main positions in regard with this are: sense of being different; discontentment; disappointment (Olsen, 1969, p. 292). When we speak about political incompetence and citizens’ incompetence, one could notice that in the era of technological-information revolution and more extensive digital literacy throughout the world, political information becomes available to a large majority of citizens. Serbia does not deviate from this general picture either, since new ways of political communication have emerged. New matrices, such as the social media, are also included in the manners of discursive presentation of political ideas, which take up more space in both classical and digital communication.

All of the above mentioned can be seen in Ada Finifter’s typology, which distinguishes four ways in which alienation towards politics may express itself: the first is political powerlessness of the citizen, who may not have an impact on society in which he/she lives; the second is political powerlessness in which the citizens sees the entire system of political institutions as chaotic, without any possibility to have an impact on them; the third is political immorality, seen in Durkheim’s manner of using anomie, which leads the citizen into a situation where, due to the absence of basic social norms, he/she lives in a chaotic state; the fourth is political isolation in which participation of the public in creating public policies is

significantly diminished (Finifter, 1970). The fourth model has a cause-effect relationship with all forms of political participation, be it in election or directly, since in many systems over the past decades, as an alternative or supplement to the representative system, the institutes of referendum, civic initiative or impeachment have been institutionalised or empowered, thus placing focus on strengthening legitimacy (Matić, 2015). In this case, we may also conclude that modern information-communication technologies have played a significant role in Serbia as well since we have witnessed a growing number of online initiatives, which should ideally improve and harmonise citizens' preferences with the existing legal framework.

One of many indicators correlating with social capital and at the same time serving as a component of political alienation is the degree of interpersonal trust. Robert Putnam used this indicator to conceptualise the idea of the theoretical framework itself in relation to social capital and its consequences on economic and political development (Putnam, 2001). Based on [Chart 1](#), these degrading tendencies of growth in interpersonal distrust are more striking in the case of Serbia. As many as 71% of the population believe that they should be very cautious with people, while 27% of the population believe that in the majority of cases people can be trusted. These data unequivocally illustrate the level of distrust in the order that produces chaotic and devious phenomena in society, which then unequivocally lead to all forms of alienation. When seen from a comparative perspective, what is noticeable is that in those states with a higher level of social capital and interpersonal trust, there is also a higher level of satisfaction with the state and society, which consequently reduces alienation levels.

Accepting dominant political models and patterns for the purpose of harmonising the normative-institutional framework in the context of European integration, without any critical deliberation on the social-cultural milieu in which the said norms should be incorporated, would cause citizens' alienation from the existing order in Serbia. It is true that the principle of the rule of law which includes all social spheres has been established. In practice, however, we find an opposite situation: "Rather than guaranteeing political freedoms at the developmental level of modern society, which also means de-monopolisation of political parties as factors of political power, what we have in place in Serbia is the party state" (Šuvaković, 2013, p. 64). Reforms and their pace, which goes hand in hand with dramatic and radical globalising forces, do not keep up with changes in social structure and social-cultural dimension of society. Cultural changes also require a slower transformation, while the continuous acceleration of transformation and interventions in the institutional sphere quite often becomes rejected by society as being inappropriate to the existing social stratification and structure. The weakening of the middle class, the ever-growing gap in the economic sphere, which is reflected in the paradigmatic neoliberal approach that imposes and forces itself as a "remedy" to all weaknesses of the previous system, additionally complicate relationships between citizens and institutions, thus intensifying a sense of isolation and exclusion that leads to alienation. An example of democracy and open society, trust in the system which ultimately affects higher forms of political organisation and de-alienation is not the USA, as the most prominent advocate of political ideals but instead these are mainly Scandinavian countries with the strong middle classes and prominent policies of well-being. By creating such a milieu, they have ensured that their citizens feel accepted by the state and that they are incorporated into society, with an awareness that there is strong solidarity and potential for acting collectively (for example, there is Denmark, which

for quite a number of years has ranked first in terms of general satisfaction of its citizens with the quality of life). To be politically alienated in this way means having a relatively permanent sense of alienation from the existing political institutions, values and leaders.

“At the ultimate end of the continuum, the politically alienated feel like outsiders, trapped in an alien political order; they would welcome fundamental change in the political regime. Contrary to this, the politically faithful feel an integral part of the political system; they belong to it both psychologically and legally. The faithful citizens regard the regime positively, see it as morally worthy and believe that it has a legitimate claim to their loyalty” (Citrin, McClosky, Shanks & Sniderman, 1975, p. 3).

Individualisation and general atomisation of society lead to numerous resistances to the existing norms and manner in which individuals express their discontentment not only with those who rule but with the entire state structure. The neoliberal concept, from which deviations can be noticed in those states and among those individuals who are its most recognised advocates, is an attempt at political re-socialisation and return of the alienated citizens to the very core of politics. A “real-life” example from the political life of the USA is the emergence of Bernie Sanders which, according to its consequences, may be even more significant than the populist activities and Donald Trump’s serving as president. In a system which traditionally rejects or resists leftist ideas and ideologies, the emergence of such a person shows a tendency to return to the “policies of wellbeing” which were characteristic of America during the 1960s. In the academic environment, a blatant example is Francis Fukuyama, one of the strongest promoters and advocates of the neoliberal concept, creator of the idea of the “end of history”, who himself deviated from his own view of the world and social relations after the Cold War. In his papers and speeches, he went back to the ideas which did not have much to do with liberal understanding of the state and politics. Thus, he speaks of the necessity to build a strong and stable state as a prerequisite without which there is no stable and adequate development (Fukuyama, 2005) and returns to the leftist concepts by criticising the growth of global inequalities, which according to him, is a catalyst to all illnesses of modern society (a series of lectures he gave during his visit to Belgrade in 2018). Given the fact that inequalities in the material position are one of the pillars of the neoliberal doctrine (rights-wise, there should be equality) and that we have been witness to ever more compelling discrepancy and gap in the economic sphere and social hierarchy, the question that is posed is the following: Is there actually equal chance for all? In this manner, societies become unequal to all or at least unequally inclusive. Such deviations are also present in Serbia, either accepted to an extent or imposed by the neoliberal pattern of action, inevitably leading to further alienation. This is manifested in multiple ways, whereby politically alienated individuals express their alienation in different ways, some of which are behaviours and others are positions.

“Cynicism is an example of alienation expressed through a view rather than behaviour. Generally speaking, ways of expression include participation or withdrawal. Participatory manner is an activity whose objective is to transform particular object that causes alienation. Protests or demonstrations whose aim is to oust alienated governments would be examples of this. On the other hand, withdrawal, as a result of the decision not to be included in activities which are pertinent to the object of alienation, for example, to vote, as a symbolic withdrawal of support” (Nachmias, 1974, p. 479).

Contaminated political environment, negative campaigns and anti-advertising among political rivals to a large extent sway the citizens towards the decision not to participate in election processes. By rejecting such classical principles of democracy, through modalities of expressing one's views in election, the citizens of Serbia are becoming more inclined to the policy of protests and various of forms of civil disobedience, thus negating not only constructed relationships with the political elite but also expressing distrust in the existing system and order. There are two alternative answers which could provide a clearer picture of the tendency towards a lower election turnout. The first model is the theory of rational choice, whereby citizens choose to give up election since they believe that their vote cannot significantly change the existing political balance (Todosijević, 2020). The second model is characterised by the absence of alternatives, i.e., belief that casting vote for certain political parties and persons will not change or will even undermine the existing condition.

When all of the presented factors are taken into account, one can conclude that alienation in Serbia has led to the forming of a polarised society. This state of affairs is caused, on the one hand, by the neoliberal pattern that has deepened social differences and ruined the middle class as a bearer of social structure. In political activities, on the other hand, antagonisms and rivalries among many players have led to mass political discontentment, in the broadest of senses. The result is that we have a low level of political culture and emancipation of both citizens and practicing politicians. Such anomalies and deformities are also the result of failed expectations which are supposed to be accomplished through the broadest social transformation and shift to today's predominant forms of state and social organisation.

CONCLUSION

All of the above presented arguments and views show that political alienation is predominant just in societies that are at lower levels of economic and social development. They may be even more pronounced in developed democracies than in the transition and post-transition systems. Substantial empirical research unequivocally shows that we are living in the times when the citizens are not only becoming more estranged from political processes but from one another as well. The consequences of such condition are mainly reflected in the diminished potential to act collectively, which should significantly reduce the decision-making capability of elites, such made decisions not being in keeping with the citizens' expectations. Fragmentation of the social structure, which occurred through a decay of the middle class as the bearer and pillar of all social change in Serbia, is a direct consequence of the accepted and imposed model of neoliberal capitalism as the predominant model of economic and political organisation. In Serbia's political life, as well as in the media discourse, antagonistic discourses are predominant, and they are based on negative campaigns and anti-advertising in political processes. Such radical positions, which polarise the political game, are continuously present even when there are no election campaigns and therefore deepen political alienation. The described condition is caused by both internal and external factors. As the internal level, we have already discussed indicators such as the deteriorated potential for acting collectively, the issue of interpersonal trust and social capital and trend for the polarisation of society in terms of trust in political institutions. External factors, primarily globalisation, have additionally widened the gap between the

elite and citizens. Additionally, accepting the model and patterns typical of developed democracies has conditioned the “implementation gap”, which has then led to discrepancies between policies and the citizens’ real preferences. The search for innovative models and institutions which the citizens would put back at the core of political decision-making is the subject of substantial research and is well in the stage of being developed throughout the world. The purpose of these reform interventions and the “democratic turn” towards the citizens is to restore legitimacy, which would ultimately have to contribute to alleviating the circumstances of political alienation. In this context, Serbia, as a relatively “recent” democracy, should base and focus specifically on various forms of participation in order to bring its citizens closer to the political system. Institutions must become inclusive and responsive so as to close gaps and reduce polarisation among the citizens, in terms of the way they perceive the institutions. In this context, such a form of democratic innovation in our political system would consequently lead to alleviating the effects of political alienation.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Archibald, P. (2009). Marx, Globalization and Alienation: Received and Underappreciated Wisdoms, *Critical Sociology* vol. 35, (2), 151–174, doi: [10.1177/0896920508099190](https://doi.org/10.1177/0896920508099190)
- Choquet, P. (2021). Alienation and the task of geo-social critique, *European Journal of Social Theory*, vol. 24, (1), 105–122, doi: [10.1177/1368431020926113](https://doi.org/10.1177/1368431020926113)
- Citrin J., McClosky, H., Shanks, M. and Sniderman, P. (1975). Personal and Political Sources of Political Alienation, *British Journal of Political Science*, vol. 5, (1), 1-35. Available at: <https://www.jstor.org/stable/193272>
- Crozier, M., Huntington, Samuel P., Watanuki, J. (1975). *The Crisis of Democracy: The Report for Trilateral Commission*. New York: New York University Press
- Đurić, Ž. & Stojadinović, M. (2018). State and Neoliberal Models of Collapsing National Political Institutions, *Srpska politička misao* 4/2018, 41-57. <https://doi.org/10.22182/spm.6242018.2> [In Serbian]
- Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support, *British Journal of Political Science*, vol. 5, (4), 435-457. Available at: <https://www.jstor.org/stable/193437>
- Finifter, A. (1970). Dimensions of Political Alienation, *The American Political Science Review*, vol. 64, (2), 389-410. Available at: <https://www.jstor.org/stable/1953840>
- Fischer, C. (1974). *Alienation: Trying to Bring the Chasm*. New York: Wiley, New York.
- Fukuyama, F. (2005). Building Democracy after Conflict: ‘Stateness’ First. *Journal of Democracy*, vol. 16, (1), 84-88, USA, Project Muse (online). Available at: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/building-democracy-after-conflict-stateness-first/>
- Gabriel, Oscar W. (2011). Alienation, In: B. Badie, D. Berg-Schlosser, L. Morlino (eds.), *The International Encyclopedia of Political Science*, Thousand Oaks: Sage Publishing
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, New Series, vol. 162, (3859), 1243-1248. Available at: <https://www.jstor.org/stable/1724745>
- Hassan, R. (2020). *The Condition of Digitality: A Post-Modern Marxism for the Practice of Digital Life*. London: University of Westminster Press
- Honneth, A. (2014) Foreword. In: Rahel Jaegi *Alienation*. USA: Columbia University Press

- Jaedi, R. (2014). *Alienation*. New York Chichester: Columbia University Press
- Matić, P., Stojanović, Đ. (2011). Political Support and Establishment of Democratic Values. *Srpska politička misao*, (3)/2011, 205-222. <https://doi.org/10.22182/spm.3332011.9> [In Serbian]
- Matić, P., Vučićević, D. (2013). Social Capital and the Character of the Social Trap in Serbia. *Politička revija* (4)/2013, 105-122. <https://doi.org/10.22182/pr.3842013.6> [In Serbian]
- Matić, P. (2015). Direct Democracy and Public Policies. *Administracija i javne politike*, (3)/2015, 95-116. <https://doi.org/10.22182/ajp.332016.5> [In Serbian]
- Nachmias, D. (1974). Modes and Types of Political Alienation, *The British Journal of Sociology*, vol. 25 (4), 478-493. Available at <https://www.jstor.org/stable/590156>
- O'Neill, S. (2003). Justice in ethnically diverse societies, *Ethnicities*, vol. 3 (3), 369-392. <https://ezproxy.nb.rs:2173/doi/pdf/10.1177/14687968030033005>
- Olsen, M. (1969). Two Categories of Political Alienation, *Social Forces*, vol. 47 (3), 288-299. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2575027>
- Opalić, P. (2006). Main Features of Narrow Sociological Theories of Explanation of Mental Disorder, *Sociološki preglad* 40 (2), 189-205. DOI: [10.5937/socpreg0602189O](https://doi.org/10.5937/socpreg0602189O) [In Serbian]
- Pappenheim, F. (1959). *The Alienation of Modern Man: The Interpretation Based on Marx and Tonnies*. London and New York: Modern Reader Paperbacks
- Putnam, R. (2001). *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. USA: Touchstone Books by Simon and Schuster
- Rothstein, B. (2005). *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Srole, L. (1956). Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study, *American Sociological Review*, vol. 21 (6), 709-716. <https://doi.org/10.2307/2088422>
- Šuvaković, U. (2013). Transition and Modernization, *Srpska politička misao*, 3/2013, 57-75. <https://doi.org/10.22182/spm.4132013.2> [In Serbian]
- Thompson, W. & Horton, J. (1960). Political Alienation as a Force in Political Action, *Social Forces*, vol. 38 (3), 190-195. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2574081>
- Todosijević, B. (2020). Social and Ideological Bases of Electoral Turnout – Serbia 1990-2020. In: Jovanović, M., Vučićević, D. (eds.) *How, When and Why We Chose: Elections in Serbia 1990-2020* (203-248). Beograd: Službeni glasnik, Institut za političke studije [In Serbian]
- Twining, James E. (1980). Alienation as a Social Process. *The Sociological Quarterly*, vol. 21 (2), 417-428. Available at <https://www.jstor.org/stable/4106303>
- Tyler, C. (2011). Power, Alienation and Performativity in Capitalist Societies, *European Journal of Social Theory*, vol. 14 (2), 161-179. doi: [10.1177/1368431011403460](https://doi.org/10.1177/1368431011403460)
- Zindović, I. & Stanković, V. (2012). Legalized Forms of Corruption In Serbia – Anomical States of Social Entropy, *Sociološki preglad* 46 (1), 17-34. DOI: [10.5937/socpreg1201017Z](https://doi.org/10.5937/socpreg1201017Z) [In Serbian]
- World Values Survey (2020), Wave 7 2017-2020, Retrieved May 4, 2021. Available at: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

ПРИЛОГ/APPENDIX

Табела 1. Поверење грађана Србије у институције, политичке субјекте и установе
/ Table 1. Trust of Serbian citizens in institutions, political entities and institutions

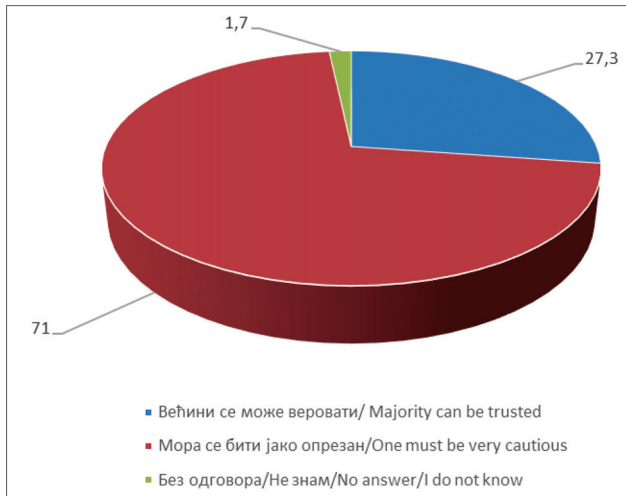
	Имам велико поверење / I have a lot of trust	Углавном имам поверења / I mostly have trust	Углавном немам поверења / I mostly do not have trust	Уопште немам поверења / I do not have any trust at all	Немам став / I have no position
Влада / Government					
2016.	9.5%	27.6%	30.9%	24%	7.9%
2018.	10.3%	33.9%	30.1%	20.1%	5.5%
Председник / President					
2016.	7.7%	24.8%	27.7%	31.9%	7.9%
2018.	17.4%	31.4%	24.6%	21.5%	5.1%
Скупштина / Parliament					
2016.	7%	25.7%	33.3%	27.1%	6.8%
2018.	8.9%	31.2%	32.3%	22.2%	5.5%
Судство / Judiciary					
2016.	6.6%	26.2%	36.9%	24.2%	6%
2018.	9.2%	32.9%	34.7%	19.3%	3.9%
Војска / Army					
2016.	22.4%	41.2%	21.3%	9.9%	5.3%
2018.	30.7%	42.2%	16.1%	7%	4%
Полиција / Police					
2016.	9.2%	31.4%	35.7%	19.2%	4.4%
2018.	16.7%	41.1%	27.6%	10.9%	3.7%
Тужилаштво / Prosecutor's Office					
2016.	4,9%	25.5%	38.3%	23.4%	8%
2018.	7.4%	30.3%	38.2%	19.2%	4.9%

Извор/ Source: Đurić, Stojadinović (2018).

← НАЗАД

← ВАСК

Графикон 1. Да ли се већини људи може веровати? /
Chart 1. Can most people be trusted?

Извор: / Source: World Values Survey (2020).

← НАЗАД

← ВАСК